

سیری در هنر ایران و دیگر سرزمین های اسلامی

(۳)

دکتر پرویز ورجاوند

سنگهای قیمتی و جواهرات

— از سنگهای قیمتی و جواهرات دوره اسلامی بدلیل شکنندگی آنها و اینکه در اسلام استعمال طلا و نقره ممنوع بوده تعداد بسیار کمی بدست رسیده است. از اشیاء قیمتی و جواهرات اسلامی دوره فاطمیان مصر و سوریه و ایران عهد سلجوقی تعداد نادری باقی مانده است.

بیشتر این اشیاء عبارتند از: گوشواره و دستبند و گردن بند. در این آثار نقش ماه که بصورت دوره و یا عامل تزئینی بکاررفته، طرح عمده تزئینات جواهر را در کنار نقش پرندگان

راست و چپ: گوشواره یا سینه ریز طلا — ساخته شده در مصر — مربوط به قرن پنجم یا ششم هجری. از مجموعه بخش اسلامی موزه لوور

که روبروی هم قرار دارند تشکیل میدهد. — در قرن نهم در عهد تیموریان، نقش ازدهاکه در عهد سلجوقیان بسیار بر روی سنگ کنده میشد، يك نقش کاملاً عمومی میشود.

— علاقه و پسند سنگ یشم در دربار صفویه و مغولان توسعه یافت و از یشم آثاری بصورت کاسه آب خوری کوچک ساخته شد. کاسه های مزبور بکمک کنده کاری و مفتولهای طلا و سنگهای قیمتی زینت شده اند.

شیشه و سنگهای قیمتی

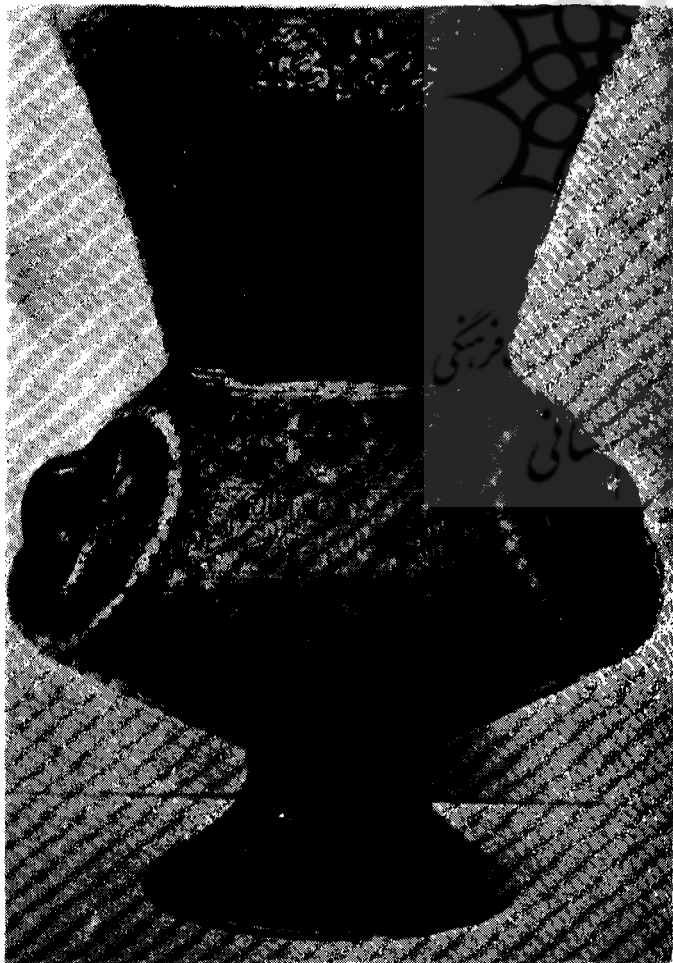
– در منطقه خاور نزدیک، سنت مهم شیشه‌گری که در دوره هلنیستیک پایه گرفته بود و توسط پادشاهان ساسانی تشویق و حمایت شده بود، در زمان تسلط اسلام نیز ادامه یافت و غنی‌تر شد. در اولین آثار شیشه‌ای اسلامی تکنیک‌های مختلف مربوط به دوران کهن را میتوان شاهد بود.

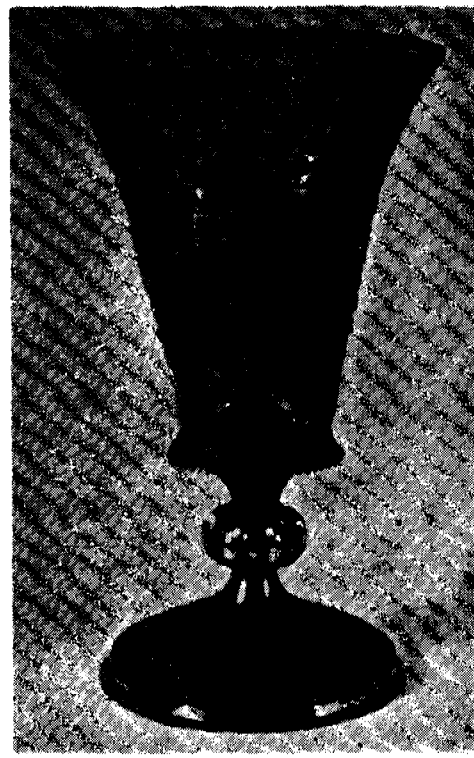
قسمت اصلی محصولات قدیمی شیشه‌ای اسلامی را شیشه‌های کوچک و گلدانهائی با شکلهای و اندازه‌های مختلف بمنظور نگهداری روغن – مرهم و یا عطر تشکیل میدهد.

راست : گوشواره طلا، سنگ و مروارید نشان . ساخته شده در مراکش مربوط به اوایل قرن یازدهم هجری . از مجموعه موزه ملی هنرهای افریقا و اقیانوسیه بخش هنر سرزمین مغرب

پائین : لامپ چراغ از شیشه نقش‌دار . با نام « بیبارس دوم » ساخته شده در مصر یا سوریه – مربوط به اوائل قرن هشتم هجری . از مجموعه موزه هنرهای تزئینی پاریس

دو حاشیه بخت نسخ بر روی زمینه عربسک و گل‌بوته بر روی آن دیده میشود . بر روی گردن ظرف نیز سوره‌ای از قرآن دیده میشود که برنگ آبی روی زمینه طلایی نوشته شده است .

بالاراست : لیوان شیشه‌ای لعابدار معروف به « لیوان شارلمانی » - ساخته شده در سوریه ؟ - مربوط به اواخر قرن ششم هجری . از مجموعه موزه شارتر فرانسه

پایه لیوان از مس نقره‌نشان است . نوشته‌ای به خط نسخ با آب طلا بر روی آن دیده میشود .

بالا وسط : بطری کوچک - شیشه قالب‌ریزی شده - ساخته شده در بغداد مربوط به اواخر قرن سوم هجری . از مجموعه بخش اسلامی موزه لوور این شیشه دارای امضای بشرح زیراست : بركة لصاحبه . عمل عمر بن ابراهیم بالاچپ : لیوان شیشه‌ای لعابدار ، با نقش سوارکار - ساخته شده در حلب (سوریه) - مربوط به میانه قرن هفتم هجری . از مجموعه بخش اسلامی موزه لوور

نقش سوارکار عمده‌بسر ، سه‌بار در روی قسمت میانی ظرف تکرار شده است . راست پایین : گلدان جواهرنشان - ساخته شده در مصر - قرن پنجم هجری قمری - از جنس کریستال . از مجموعه خزانه کلیسای «میلهاگت» در دو روی گلدان نقش دو عقاب کنده شده است .

- شیشه‌های مربوط به قرنهای هشتم و نهم در مجموع بدون زینت هستند . مدتها بعد شیشه‌های مزبور تزئیناتی به گونه‌های مختلف از قبیل : قالبی - استامپه و کنده‌کاری پیدا می‌کند .

خلفای فاطمی در قاهره امکان کار و فعالیت در زمینه شیشه‌سازی را فراهم ساختند . شیوه شیشه‌گری در این عهد با استفاده از تکنیک موفق‌تری که از زمان «تولونی» ها درخشش داشت ادامه یافت .

- صنعت شیشه‌گری در سمرقند در عهد تیموریان با بردن شیشه‌گران سوریه‌ای رونق می‌گیرد .

- علی‌الرغم رها ساختن تکنیک میناکاری ، کار روی

شیشه نوزایش ارزنده‌ای را در ایران دوره صفویه پیدا میکند. ولی این صنعت در دوره صفویه در عین حال معرف نوعی نفوذ شیشه‌گری ایتالیا بر آنت است.

ابزار و آلات علمی

اگرچه ابزار و آلات علمی به مفهوم واقع کلمه جزء آثار هنری بشمار نمی‌آیند و بهمین دلیل تعداد آنها در این نمایشگاه ناچیز است ولی معرفی این چند شیئی باین دلیل صورت گرفته تا بر روی اهمیت و ارزش تحقیقات علمی در کشورهای اسلامی تکیه شده باشد. نشانه این امر را همچنین میتوان در آثار نوشته این سرزمین‌ها باز شناخت.

(به بحث مربوط به هنر کتاب مراجعه شود).

دنیای عرب؟ وبعد دنیای اسلامی با بهره‌مندی از میراثهای تمدن دنیای کهن، با توجه به کیفیت خاص آنها در زمینه تجزیه و تحلیل مسائل وحس و ادراک خاص آنها در زمینه قدرت دریافت مسائل تجربیدی، در بیشتر رشته‌های علوم محض پیشرفت‌های

ارزنده‌ای بدست آوردند که از آن جمله میتوان رشته‌های زیر را یاد کرد:

نجوم - مکانیک - ریاضیات (بخصوص در زمینه جبر و هندسه) - فیزیک (بویژه در زمینه مسائل نوری) و نقشه‌کشی. فلاسفه معروف نیز که در رشته‌های مختلف مشغول بکار بودند، فن طبابت و علم شیمی را با حذف جنبه‌های جادوئی آنها بر بنیاد جنبه‌های عقلی و علمی استوار ساختند.

- در نمایشگاه هنر اسلامی پاریس در مجموع چهار قطعه از ابزار علمی بشرح زیر به نمایش گذارده شده‌است:

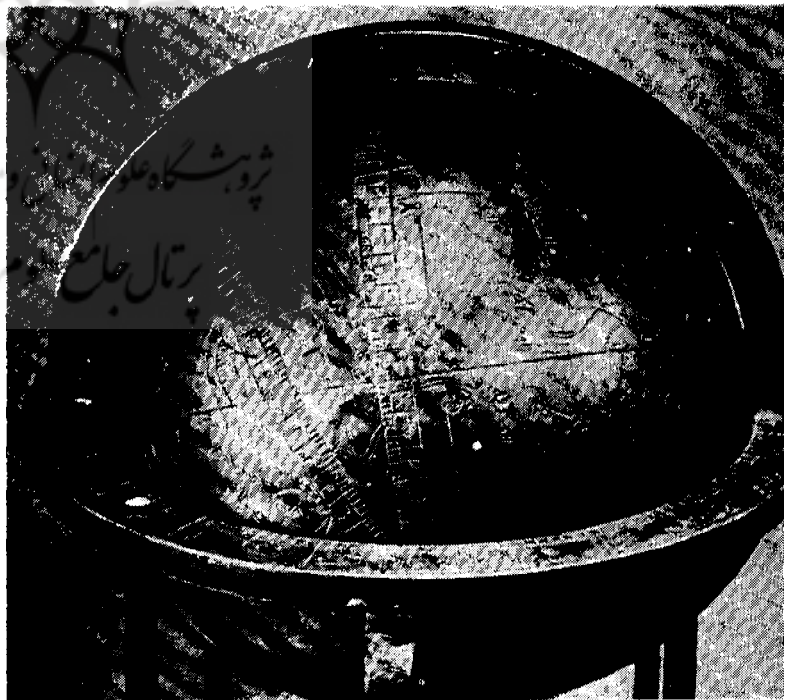
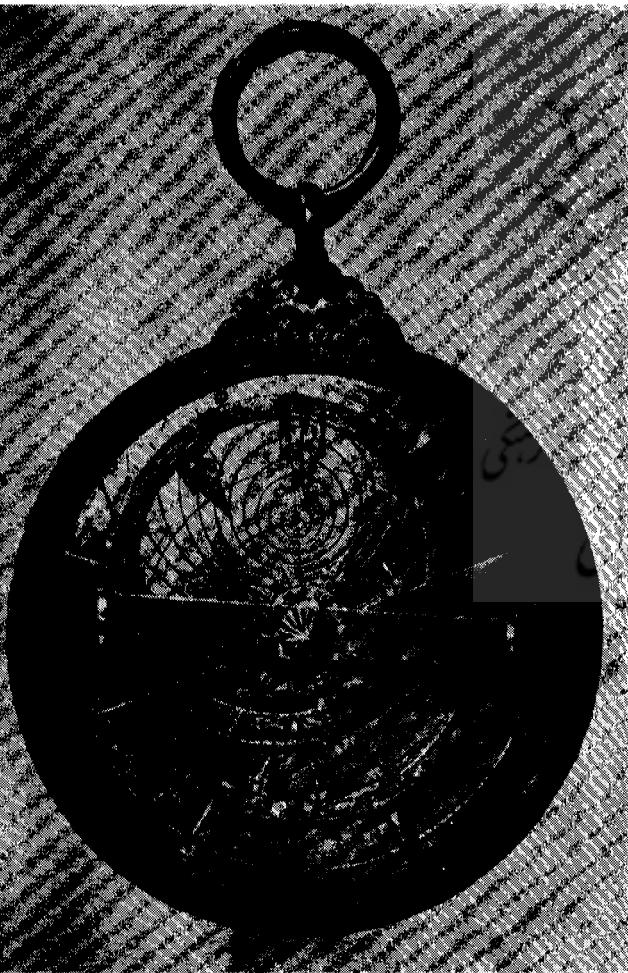
۱- اسطرلاب ساخته شده در عراق مربوط به قرن سوم هجری.

۲- ساعت شمار خورشیدی متعلق به نورالدین محمود، فرزند زنگی از حکمرانان سوریه. ساخته شده در سوریه مربوط به سال ۵۵۴ هجری.

۳- کره فلکی ساخته شده در تبرستان ایران مربوط به سال ۶۸۴ هجری.

راست: کره فلکی مسی، ساخته شده در مازندران، مربوط به سال ۶۸۴ هجری. از مجموعه بخش اسلامی موزه لوور بر روی این کره اسامی با خط کوفی نوشته شده و ستاردها با نقره نشان داده شده‌اند.

چپ: اسطرلاب برنجی، هدیه شده بنام جعفر فرزند خلیفه «المکفی»، ساخته شده در عراق، مربوط به قرن سوم هجری. از مجموعه کتابخانه ملی پاریس

۴ - اسطرلاب نقره‌ای ساخته شده در مراکش مربوط به اوایل قرن دوازدهم هجری .

چنانکه در مقدمه نیز اشاره رفت ، وجود این چند شیئی ناچیز بهیچوجه قادر به نشان دادن اهمیت و عظمت گذشته علمی کشورهای اسلامی نمیتوانست باشد و جا داشت که دست کم بکمک تصاویری چند ، اطلاعاتی در این زمینه در اختیار قرار میگرفت .

آثار هنری ساخته شده از عاج

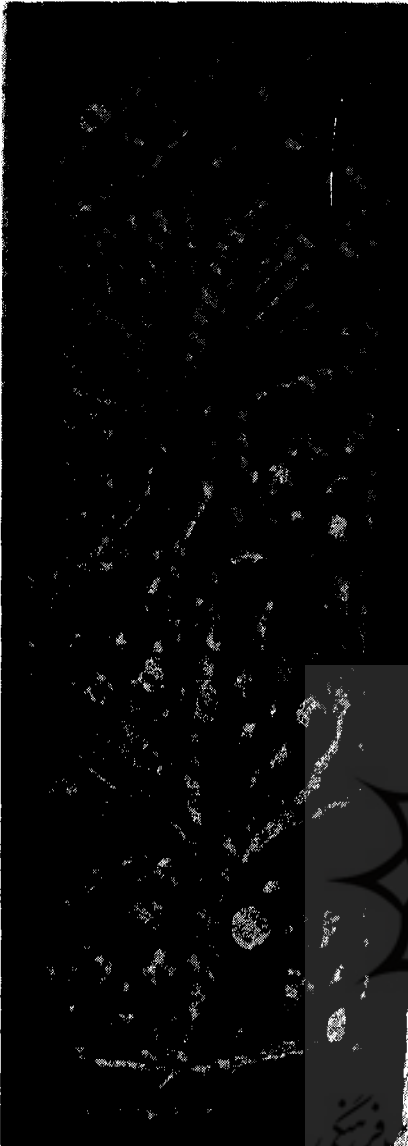
از آغاز درکار گاههای کشورهای اسلامی کار بر روی عاج رواج داشته است ولی باید گفت که معروفترین اشیاء هنری ساخته شده از عاج از کار گاههای واقع در سرزمینهای غربی اسلامی بدست آمده است .

در این زمینه نواحی چون : سیسیل و اسپانیا و ایتالیا و جنوبی که زیر نفوذ فرهنگ فاطمیون قرار داشتند ، از جمله مراکز مهم تولید آثار هنری ساخته شده از عاج بشمار میروند . صنعتگران مسلمان حتی بعد از آنکه مسلمانان قدرت و نفوذ سیاسی خود را در این نواحی از دست میدهند همچنان بکار خلق آثار هنری در کارگاههای مزبور ادامه میدادند . در مصر ، سنتهای « قبطی » اثر خود را بر روی آثار استخوانی و بر روی عاج باقی گذاشت چنانکه بین آنها و آثار چوبی شباهت قابل توجهی وجود دارد . آثاری چون جعبه‌های استوانه‌ای با سرپوش نیم گنبدی و صندوقچه‌های مستطیل شکل که جهت نگهداری جواهرات ، شیشه‌های کوچک دارو و شیشه‌های کوچک عطر بکار میرفتند ، به مکتب بنی‌امیه « کردوآ » تعلق دارد . مغرب‌زمین مسیحی با علاقه و توجه خاصی در پی یافتن این جعبه‌ها و صندوقچه‌های کوچک بود تا « نان فتیر » را در آنها نگهداری کند . کهن‌ترین نمونه این آثار به قرن چهارم هجری مربوط میشود . بر روی برخی از آنها تاریخ و نام یک امیر یا یک صاحب منصب وجود دارد . بر روی تمامی سطح این صندوقچه‌ها نوعی تزئین‌کننده کاری وجود دارد که نگاره‌های بکار رفته و شیوه عمل آنها معرف حداکثر ظرافت است . شیوه تزئین این آثار در اصل معرف سبک تجریدی - گیاهی است ، که در عین حال حیوانات و پرندگان را نیز که در پیچ و خم گیاهان یا در پس درختان خرما قرار دارند ، عرضه میدارد .

در ترکیب این صحنه‌ها علاقه شدید به قرینه سازی بخوبی مشهود است .

صحنه‌های مربوط به شکار و دیگر سرگرمی‌های درباری که مورد توجه خاص خلفای بغداد بود ، در داخل چند ضلعی‌ها بر روی این آثار عرضه شده‌اند .

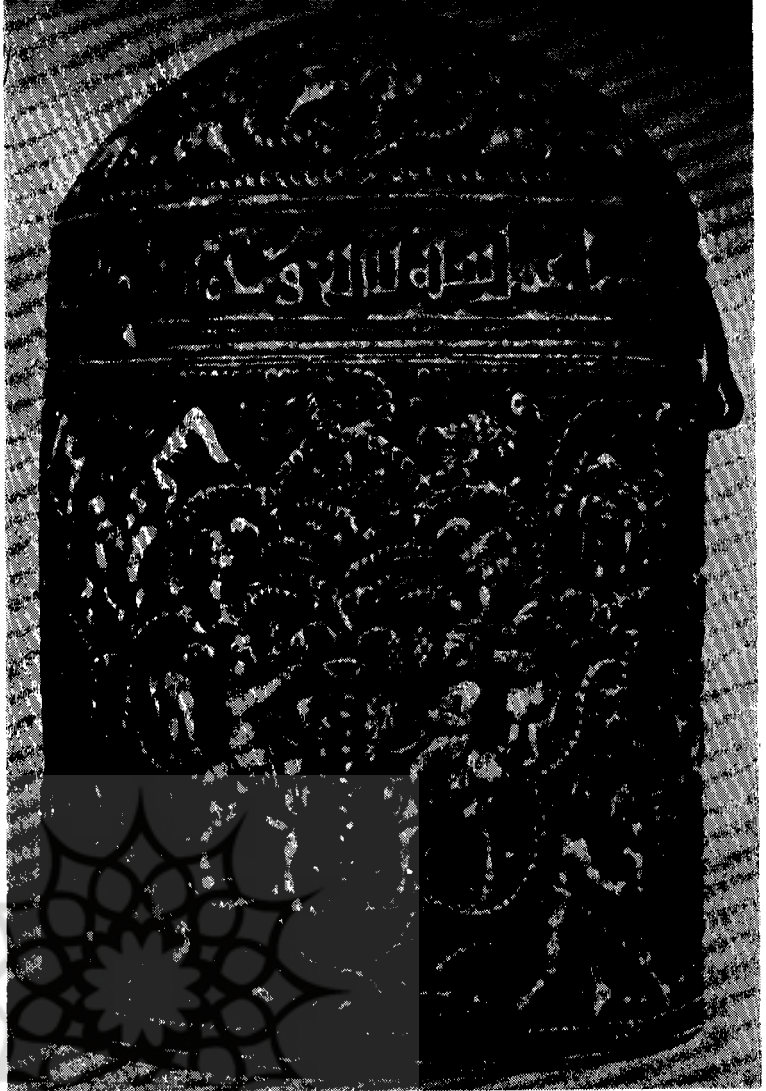
باید گفت تعداد قابل توجهی از آثار ساخته شده از عاج که بیشتر آنها به خزانه‌های کلیساها تعلق دارند ، از منبع دیگری

قطعه‌ای با تزئین گیاهی - استخوان‌کنده کاری شده - ساخته شده در مصر - مربوط به قرن دوم هجری . از مجموعه موزه لوور نقش روی این قطعه عبارتست از درختی که پیچک‌های مو از اطراف آن بالا رفته‌اند . این موضوع در دوره بنی‌امیه ، یکی از طرحهای معروفی بود که بر روی استخوان و عاج و چوب بکار میرفت .

که بطور کامل جنبه اسلامی ندارد بدست آمده‌اند . چنانکه اگر بتوان در بین این مجموعه عظیم آثار ساخته شده از عاج ، گروهی را یافت که بوسیله هنرمندان مسلمان بر اساس سفارش مشتری‌های مسیحی ساخته شده‌است ، بقیه آنها معرف سبک بیزانسی و رمان میباشد .

اغلب تشخیص دقیق و قطعی اصل برخی از این آثار کار مشکلی نیست ، بخصوص تشخیص برخی از بوق‌های عاج که سطح

راست : صندوقچه عاج المغيره - ساخته شده در (کردوآ) اسپانيا - مربوط به سال ۳۵۷ هجری . از مجموعه بخش اسلامی موزه لوور
نقش اصلی روی بدنه صندوقچه عبارتست از چهار هشت ضلعی که اضلاع آن بصورت منحنی درآمده و در وسط هر يك دوسوارکار در برابر هم
و در دوسوی يك درخت زندگی قرار گرفته‌اند . صحنه مزبور و شیوه کار قرینه‌سازی آن ، معترف نفوذ شدید هنر دوره ساسانی ایران
و صحنه‌پردازی‌های آن دوره بر روی هنرمندان اسپانیایی است .

بر روی دوره درصندوقچه ، کتیبه‌ای بخط کوفی گلدار نوشته شده که در آن نام «المغيره» و تاریخ ساختن اثر ذکر شده است .
چپ : قطعه‌ای از پوشش صندوقچه - از عاج - ساخته شده در مصر - مربوط به قرن پنجم هجری . از مجموعه بخش اسلامی موزه لوور
نحوه کنده‌کاری این قطعه معرف شیوه خاصی است که در عهد فاطمی‌ها رایج بوده و بر اساس آن کنده‌کاری در دو سطح انجام می‌گرفته است .

عباسیان است .

در قرن ششم هجری ، يك دسته جدید از آثار ساخته شده
از عاج در غرب مدیترانه بظهور میرسد . تزئین روی صندوقچه‌ها
از این زمان بی‌عبارت‌تر بدون بکاربردن نگاره‌های کنده‌کاری شده ،
به گونه نوعی تزئین ساده بكمك خط‌های سیاه و طلاکاری انجام
شده است . موضوعاتی که در این تزئینات دیده میشود ، عبارتست
از موضوعاتی که در گذشته بکاررفته و همگی آنها از نگاره‌های
بکاررفته در برخی از پارچه‌های بافته شده در اسپانیا و نقش برخی
از موزائیک‌های هم‌زمان سیسیل الهام گرفته شده است .

آنها از يك نوع تزئین کنده‌کاری کم‌بیش محکم و استیلزده
مرکب از پیچ‌وخم شاخه‌ها و حیواناتی که از میان آنها بیرون
آمده ، پوشیده شده است .

کارگاه‌های معاصر مصر قطعه‌هایی که کنده‌کاری روی
آنها به شیوه‌ای شبیه آنچه که در آثار چوبی دیده میشود در دو
سطح تولید می‌کردند . این قطعات پس از ساخته شدن رنگ آمیزی
شده و بر روی صندوقچه‌ها سوار میشدند . نقش‌های روی این
صندوقچه‌ها که عبارتست از صحنه‌های مربوط به نوازندگان
و صحنه‌های شکار ، منعکس‌کننده تفریحات سنتی دربار